

ban is megnyilvánult; de az ország török alóli felszabadításának nemzeti programjában és Habsburg elgondolásában olyan vallási-politikai érdekkellentétek merültek föl, amelyek a korai kurucmozgalom és Thököly idején sorsdöntővé váltak.

A XVII. század utolsó harmadában bekövetkezett változás okainak megvilágítása, európai visszhangjának vizsgálata a könyv egyik fő törekvése. Forrásanyaga a korabeli francia, a hollandiai francia újságok és folyóiratok, a pamflet-írók különféle műfajú polemikus iratai, a vegyes értékű európai történeti-földrajzi irodalom és a korabeli európai szépirodalom (költészet, szépróza, dráma... stb.). Az egyes fejezetek végén a szerző összefoglalta azokat a következtetéseket, amelyek az antemurale, az államérdek és reálpolitika hatását is tükröző sajtóanyagból, ill. kiadványokból a téma szempontjából levonhatók voltak, majd a kor politikai gondolkodását érintő általánosabb érdekű megjegyzés következik.

„Az a tény, hogy két századig folyt a harc a Habsburgoktól független Magyarorszáért, azt bizonyítja, hogy a történeti fejlődésben ez a lehetőség is benne rejtett...” – alátámasztja a könyv egyik alapgondolatát. Az európai közvéleményt a magyar kérdésben politikai szempontból meghatározó bécsi propaganda természetesen nem adott helyt ilyen érvelésnek, amelyet a kuruc állásponton kívül a francia publicisztika képviselt. S míg a „rebelliót” a császári és egyházi propaganda határozottan elítélte, a francia politikai irodalom a magyarországi fölkelést a zsarnokság elleni jogos fölkelésként méltatta. Érveit gyakran magyar forrásokból merítette, főleg a Habsburg-ellenes szemléletű kuruc manifestumokból, amelyek részben vagy egészben külföldön is megjelentek, pl. latin, francia, angol, holland, német nyelven.

Az európai politikai gondolkodás különböző irányzatai ellentmondásos állásfoglalásainak bevonása a vizsgálódás körébe eredményes módszernek bizonyult a jobbra francia, német, olasz nyelvű forrásanyag differenciált feldolgozásához, a nemzetközi polémia élesztéséhez.

A kötet függelékébe került „Thököly Imre és szabadságharca az egykorú grafikában” 49 egységből álló, rendkívül gazdag illusztrációs gyűjteményt Cennerné Wilhelmb Gizella írta s gondozta (385–405). A francia, német, holland, olasz s hazai barokk ikonográfiai emlékek, könyv- és rölapillusztrációk, fiktív metszetcépek s érmészeti ábrázolások, célzatos tanúságotra oktató karikatúrák és allegorikus kompo-

zíciók, mindezek szerves részei a korabeli polémikus politikai irodalomnak. Czennerné szerint a sokszorosított grafika olyan művészi termék, mely nemcsak formátumában és technikájában azonos a nyomtatott információval, hanem célkitűzése, közvéleményformáló ereje s ennek kihasználása is megegyező (387). Így például a tényközlő ábrázolások mellett dicsőítő allegorikus ábrázolások mutatják be a császáriak „rebellisek” feletti győzelmeit, s a Thököly-felkelés leverése után már csak ezek meghatározó hatása érvényesül a magyarországi kuruc küzdelmek bécsi szempontú értékelését folytató publicisztikában. A túlnyomórészt a Magyar Történelmi Képcsarnok, s részben a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, az OSzK Röplapgyűjteménye, illetve a párizsi Bibliothèque Nationale Metszetgyűjteménye anyagából összegyűjtött illusztrációs szakszerű közlése hiteles korabeli dokumentumokkal támasztja alá Köpeczi Béla könyvének az európai közvélemény és a politikai gondolkodás szféráival foglalkozó mondanivalóját.

Hopp Lajos

Kovács József László: Régen volt iskolák dicséretes törvényei. Kilenc iskolatörténeti – irodalomtörténeti tanulmány. Zsámbék, 1984. 168 l. (Zsámbéki Tanítóképző Főiskolai Füzetek 3.)

A nemrégiben megjelent hazai iskolatörténeti monográfia szerzőjének (Mészáros István) bizonyára nagy segítségére lettek volna azok a – sajnos meg nem írott – tanulmányok, amelyekben a helytörténeti érdeklődésű kutatók újonnan feltárt forrásanyagra támaszkodva feldolgozták volna egy-egy város iskolatörténetét (s nem csupán a millenniumi dolgozatokat s a második világháború előtti iskolamonográfiákat legfeljebb módszertanilag túllépően): különösen azok az írárok hiányoznak, amelyek a helyi iskolatörténetet tágabb művelődéstörténeti kontextusban tárgyalnák. Ezek megírásához azonban *mindenütt* rendszeres levéltári kutatás s forráskiadás szükséges.

Kovács József László csaknem egész munkássága a Dunántúl – s hangsúlyosan is Sopron – művelődéstörténetének forrásokon nyugvó feltárására irányul. E kötetében őt már megjelent tanulmánya mellett négy újabbal ismerkedhetünk meg. Ezek sorrávétele előtt engedessék meg egy előzetes megjegyzés: jóllehet általános gyakorlat az, hogy szakíróink nagyobbbrészt már folyóiratokban megjelent tanulmányaikat ren-

dezik kötet (a tanulmányokon való legkisebb alakítás nélkül), de illene legalább külön bibliográfiát mellékelniük a közben megjelent szakirodalomról azokhoz az írásaikhoz, amelyek esetében ez létezik. A jelen kötetben szereplő „Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555–1556)” című tanulmányához például Karner Károlynak 1972 (ekkor jelent meg először Kovács J. L. írása) óta megjelent munkái; vagy például nem tartom szerencsésnek az 1976-ban kiadott „Közműveltség Nyugat-Dunántúl városában a XVI. századtól” című előadásnak a kötetbe való szerkesztését akkor, amikor pontosan a szerző kezdeményezésére is, s. tevékeny közreműködésével folyt azóta olyan feltáró munka, amely lehetővé teszi a kérdés újragondolását, s egy olyan dolgozat megírását, amely nem csupán példákat említ fel a korszak és a terület iskolá-, peregrináció- és könyvtártörténetét illetően, hanem a közben megsokszorozódott forrásanyagot tekinti át kritikailag.

Mindettől függetlenül Wirt Mihály tanulmányi jelentésének eredeti (német) és magyar nyelven történő, akár ismételt közreadása fontos dolog még akkor is, ha az értelmezés nem nélkülözi a lokálpatrióta kedves túlzását: ha Wirt készpénztámogatási kérvényét azzal is indokolta, hogy tanulmányai a városnak is hasznosak lesznek, nem kell feltétlenül „humanista öntudatra” gondolnunk.

A másik, nem kevésbé jelentős iskolatörténeti forrást publikáló tanulmány Lackner Kristóf iskolai törvényei (1620) id. Deccard Kristóf Jánostól származó átdolgozásának (1718) egy 1770-ből való másolatát adja közre, mértéktartóan kevés kísérőszöveggel, a forrás fontosabb szöveghelyeire való rámutatással.

Még két, eddig már megjelent tanulmányt választott a szerző köteté részül: Wathay Ferenc önéletrészletének és verseinek olyan olvasatával találkozhat az olvasó a könyv ötödik dolgozatában, amely a költő soproni éveire helyezi a hangsúlyt állítva, hogy „humanista műveltségét Sopronban szerezte”, s költészetének kétségtelenül meglevő emblematikus vonásai is – Andrea Alciati ismeretén túl – a Franciscus Hartmann vezette soproni latin iskola tanításából táplálkozóan alakultak ki. A szerző tovább lépve állítja azt is, hogy talán akkor sem téved, „ha a költő biblikus-reformációs jellegű verseinek ismeretvilágát is a soproni latin iskolából eredeztetjük”. Verselemzési gyakorlatom hiánya óva int attól, hogy szakértő kritikát próbáljak gyakorolni e kérdésben, de a további kritikákat

is kívéendő jobb lett volna árnyaltabban fogalmazni: a kor iskoláihoz viszonyítottan komoly alapokat nyújtó iskola, annak tanárai befolyásolhatták a költőt művelődési eszményeinek kialakításában, s abban, hogy a későbbiekben milyen irányban tágítsa ismereteit.

A Wathay Ferenc költészetét, soproni éveit elemző tanulmány után egy régi magyar tanítóról való adatgazdag megemlékezést olvashatunk „Kőszegi Székér Mátyás napjai Sopronban 1613–1630” címmel.

A négy, eddig még nem publikált tanulmány közül az első (a kötetnek is első darabja) a „Zsámbéki századok. Jegyzetek a 250 éves népoktatásról, az 55 éves tanítóképzésről” címet viseli. Kis rosszindulattal azt mondhatnánk róla, hogy talán csak azért született meg, mert a kötet is Zsámbékon került sokszorosításra, ahol a szerző főiskolai tanár. Ezt mondhatja a tanulmány megírásának az a módja, hogy a XII–XX. századra nagy szorgalommal összeszedett adatokat jószerével kronológiai rendben elmeséli a szerző; kivétel ez alól az a korszak, amelynek Kovács J. L. egyik szakértőjének tekinthető: a XVI–XVII. század. Ebből az időből van azonban a legkedvesebb fennmaradt, Zsámbékra vonatkozó adat.

Nem így a ráckevei iskolára nézve: „Szegedi Kis István és Skaricza Máté ráckevei iskolája. 1563–1591” című tanulmányában ezeket az adatokat foglalja össze a szerző nagyjából Skaricza Kis István életrajzára s saját kutatásaira támaszkodva.

A kötet talán legjobban sikerült darabja Horváth Jánosnak egy, Petőfi Sándor Sylvester János reminiscenciáira vonatkozó megjegyzéséből indul ki, s azt kutatja, hol és hogyan szerezte Petőfi magyar irodalomtörténeti ismereteit. A kutatás eredménye: Aszódon; és Toldy Ferenc: *Handbuch der ungrischen Poesie* című munkájából, melynek egy Petőfi által használt példányát elemzi végig Kovács J. L., bemutatva azokat a szöveghelyeket, amelyeket Petőfi aláhúzott: ezek szinte kivétel nélkül a versformára vonatkozó mondatok. A szerző itt mértéktartó a kommentálásban: megfontolásra ajánlja felfedezését, kizárva, hogy az aláhúzásokat a könyv későbbi tulajdonosa, Sebeherényi Lajos tette volna.

A könyv zárótanulmánya ismét soproni vonatkozású; a Soproni Evangélikus Tanítóképző (1858) megalapítóját Király József Pált mutatja be, aki az épületre való pénzüsszeget társával, Kolbenheyer Mórral Európában „koldulta össze”. A tanulmány bemutatja Király izgalmas

útijegyzeteit (Heinével is találkozott) s Franz Grillparzerrel való kapcsolatát is.

Befejezésképp néhány szót a könyv kiviteléről: nehezen tudom elhinni, hogy nem lett volna alkalom egy kevésbé hibás szöveg rotaprint sokszorosítására, ha már nincs pénz nyomdai munkákra; de ez a kisebb hiba: a jegyzetapparátus ugyanis minden túlzás nélkül botrányos. A szerző és a lektor (V. Kovács Sándor) közös mulasztása ez. Nem hagyható szó nélkül az, hogy a hivatkozások egy része hiányzik, ami megvan, ott a könyv, tanulmány megjelenési évét, helyét vagy az oldalszámot keressük hiába; de van példa, ahol csak az Országos Széchényi Könyvtár jelzetével kell megelégednünk. Nem arról van szó, hogy nem tudom, mit értek RM Ktár (!) rövidítésen vagy részmonográfia „rövid” megemlítésén; a leírtak hitelét is rontja egy ennyire elhanyagolt jegyzetapparátus. Különösen egy filológustól várható el más: pontos hivatkozások és (egy ilyen adatgazdag kötethez) mutatók is.

Monok István

Mieczysław Adamczyk: Kształcenie młodziwch chłopskiej z obwodu sądeckiego i okolic 1772–1848. Wrocław 1981. Wyd. uczelnianie Akademii rolniczej, 158 l.

Amilyen mértékben tágul a XVIII. század kutatóinak érdeklődési köre (lett legyen szó történezműről, irodalomtörténezműről, vagy művészettörténezműről) a művelődéstörténet felé, olyan mértékben kerül mindinkább előtérbe az iskolák, a nevelés fejlődésének ügye. Kosáry Domokos, Csáky Mór, Benda Kálmán és mások elemzései dokumentálják, hogy az iskolai tananyagok, az iskolarendszerek és általában a nevelésre, az oktatásra vonatkozó elméletek és a tanítási gyakorlat beható vizsgálata nélkül aligha kaphatunk még megközelítően pontos képet sem a „fény százada” irányzatairól. Az iskolarendszer, az oktatási intézmények részletes – statisztikákkal, táblázatokkal gazdagított – bemutatása a szorgalmas M. Adamczyk munkájának célja: nevezetesen, egy szűkebb régió, Nyugat-Galícia hegyes vidékei paraszti ifjúságának iskoláztatásáról szól a címben jelölt időszakban (az előzményekre is utalva). Alapos levéltári kutatásokkal dokumentálja, hogy a sádecki körzet paraszti ifjúsága (s részben polgári, kispolgári szár-

mazású fiatalsága) milyen városokban járt iskolába, meddig jutott el az iskolai osztályok végzésében, illetve: iskolai végzetével milyen lehetőségei nyíltak. A magyar olvasót különösképpen érdekeltetheti ez a munka, mivel Nyugat-Galíciából számosan (meglepően számosan!) jöttek tanulni a történeti Magyarország területére, nemcsak a Felvidékre, Rozsnyó, Podolin, illetve Kassa, Ungvár, hanem Pozsony, Vác, Szeged és Pécs (!) iskoláiba is. Ennek a vizsgálódásnak keretében a lengyel olvasó számára képet igyekszik festeni a magyarországi iskolákról, az oktatástügyről, s ezzel kapcsolatban a tanulólétszám alakulásáról, néhány iskolában (elsősorban a podolini iskolában, mint amely szíves otthon nyújtott Nyugat-Galícia ifjúságának). A magyar olvasónak ezek a részek nemigen hoznak újat, annál kevésbé, mert a szerző szlovák nyelvű forrásokat használ, s nemegyszer átveszi e szlovák források terminológiáját. Így a XVIII. századra vonatkoztatva a Magyarország kifejezés mellett a Szlovákia kifejezéssel is él, ugyanakkor a magyarországi iskolák, „akadémiák” között említi a kassai, a nagyszombati, a kolozsvári mellett a *zágrábi* is; s rendszeresen szól a budapesti (!) egyetemről. Nyilvánvaló, hogy nem kívánhatjuk a külföldi kutatótól: a kedvünkért olvasson magyarul. Azt azonban talán számon kérhetjük, hogy a német, francia vagy angol nyelven megjelent dolgozatainkat kézbe vegye.

Nem lennénk igazságosak azonban, ha Adamczyk könyvének ezeket a kisebb hibáit tartanánk munkája legjellemzőbb vonásainak. A számunkra módszertanilag és a további kutatás anyaga számára is eligazítónak fontos az, hogyan elemzi társadalmi rétegenként a nem nemesi lakosság iskoláztatásának, az iskoláztatás területi megoszlásának, időbeli eloszlásának arányait, adatait – habár a következtetések levonása, azaz a paraszti iskolázás *tendenciáinak* érzékelteése nem a dolgozat legerősebb oldala (talán éppen azért, mert a magyarországi iskolaügy fejlődését nem ismeri eléggé, a magyar szakirodalom tanulmányozásának hiányából következőleg!). Más kérdés, hogy a kutatás első, adatfeltáró szakaszában erre viszonylag kevés lehetőség nyílhatott. A másik probléma: a felvilágosodás pedagógiájának, majd más, filantropista pedagógiának hatása a paraszti, kisvárosi gondolkodásra. Egyházi (nevezetesen: többségében katolikus) iskolákról van szó: hagyománynak és újításnak keveredése dokumentálható a Magyarországon nevelkedett nyugat-galíciai ifjak későbbi pályafutását nyomon követve is.